

ANDRIĆEVE HRVATSKE TEME I ANDRIĆ KAO HRVATSKA TEMA

Gospođe i gospodo¹, da nas je mogao slušati danas Ivo Andrić, da je mogao čuti sve što se ovdje o njemu govorilo, on bi rekao vjerojatno ono isto što je zapisao u svojim *Znakovima pored puta*: »Za mene je najbolje kad ja pišem a ne govorim, i kad se o meni ne piše i ne govori« (XIV, 185)². Ovu sam rečenicu ispisao iz njegove knjige i pripremio polazeći jutros na ovu sjednicu, na ovu svečanost, pretpostavljajući da će stjecaj okolnosti biti takav te ću morati unekoliko izmijeniti koncept svoga predavanja, koji sam bio u glavi sredio jučer poslije podne, da ću ga morati izmijeniti jer će se vjerojatno u izlaganju mojih predgovornika pojaviti neke misli i kontroverze koje ne ću moći odsutjeti. I to se evo i dogodilo. Ovo što sam čuo utvrđuje me u tom uvjerenju.

A čuli smo zaista neobično vrijednih misli, čuli smo zaista zapazanja i konstatacija koje možemo i moramo prihvatiti, ali to su većinom one, rekao bih, globalne, načelne, sintetičke prosudbe. Ali u pojedinostima bilo je dosta omaški i kod jednoga i kod drugoga mog predgovornika i ja ću neke od njih, barem one koje mi se čine najvažnijima, pokušati ispraviti. I to ne samo na višoj razini interpretacije nego i na razini činjenica.

Ovdje je već spomenuto da sam bio dvije godine u nekoj vrsti dobrovoljnog izgnanstva u Travniku, a ja ću dodati da su mi to bile

1 Izlaganje na znanstvenom skupu »Hrvatski nobelovci« u Družbi »Braća hrvatskog zmaja«, u Zagrebu, 8. travnja 1994.

2 Svi su citati preuzeti iz izdanja *Sabrana djela Ive Andrića*, Sarajevo 1976.; rimska brojka označava svezak, a arapska stranicu na kojoj se provideni citat nalazi u navedenom izdanju.

dvije dragocjene godine. Za te dvije godine doznao sam i spoznao štošta od onoga što se zove Bosna, što se zove fratar i što se zove bosanski Hrvat; ali i što se zove musliman — i Musliman. I vjerojatno to nikada u životu ni iz jedne knjige, pa ni Andrićeve, ne bih naučio, da nisam to tada, u te dvije godine, na svojoj vlastitoj koži osjetio i svojim vlastitim iskustvom proživljavao i spoznavao.

Točno je rekao kolega Mihanović, a i kolega Sančević prije njega, da oko Andrićeva rođenja postoji mnoštvo kontroverzi. Ja sam te kontroverze pokušao donekle istjerati na čistac upravo za vrijeme te moje dvije travničke godine, od 1958. do 1960., a potaklo me je na to i jedno pismo koje sam tada primio od profesora Emila Štampara, tadašnjega šefa katedre za hrvatsku književnost Filozofskog fakulteta u Ljubljani, koji me molio da mu fotografiram Andrićevu rodnu kuću u Docu. On je polazio od najraširenijega podatka, da je Andrić rođen u Docu kod Travnika. Njemu je to trebalo za knjigu koju je pripremao, pa me molio da mu to učinim i što prije pošaljem fotografiju. Naravno, pomislio sam: ništa lakše nego to! Uzeo sam fotoaparatus preko leđa, suprug u ispod ruke i jednoga dana odšetali smo do Doca, koji je od Travnika udaljen oko dva i po ili tri kilometra, kroz jedan jako lijepi kraj, putem koji se malo diže pa malo spušta; pred nama je cijeli Travnik bio u beharu i ta slika bila mi je doživljaj koji se tako intenzivno može proživjeti možda samo jedanput. Ali kad smo stigli u Dolac i kad sam htio snimiti tu kuću, konstatirao sam u čudu, da o toj kući i uopće o Andriću u Docu nitko pojma nema. Nitko u Docu nije znao ni da je tu uopće rođen Ivo Andrić, a još manje, koja bi to bila kuća. To mi je bio prvi šok, ali i znak da stojim pred zagonetkom koju će trebati razriješiti. Ne ću vam sad pričati sve pojedinosti, uglavnom, konstatirao sam u Matičnoj knjizi rođenih, pa sam te podatke i prepisao vlastitom rukom, da je Andrić rođen u Travniku, 9. listopada 1892., da je rođen u ulici Zenjak, kućni broj 13 (ja sam i tu kuću vidio), ali kad sam kasnije kopkao dalje, došao sam do adrese jednoga starog franjevca, koji se zvao Miroslav Džaja, a živio je tada u poznatom franjevačkom samostanu Gorica nedaleko od Livna, kao umirovljenik, u poodmaklim godinama. Posredstvom jednoga svog prijatelja, u neku ruku i rođaka, kojega je taj isti fra Miroslav Džaja i krstio, poslao sam mu pismo i zamolio ga za neke informacije, jer su mi rekli da on to sigurno zna budući da je svojedobno i on, kao travnički župnik, pisao svoju »travničku kroniku«. I on je vrlo brzo odgovorio. A iz njegova pisma potječe i

onaj podatak kojega je kolega Mihanović spomenuo, da je Andrić rođen u vlaku. Citirat ću taj odlomak:

»Imao sam sreću i čast da jedanput osobno govorim s gospodinom Andrićem. Ne bih točno znao, je li to bilo 1936. ili sljedeće godine. Bio ja starješinom tobožnjim« — tu sad stari fratar blago ironizira sama sebe — »našega franjevačkog kolegija u Visokom i ekonom cijele provincije Bosne srebrne. Kao takav morao sam često putovati, a posebno sam u Sarajevu bio kao domaći. Kad sam tako jednom pošao u Sarajevo, zamoliše me neki od naših profesora visočke gimnazije, koji su čuli da je Andrić došao u Sarajevo, da ga posjetim u hotelu 'Europi' i da ga zamolim da nas posjeti u Visokom, jer je kako znaš u svojim pripovijestima uvijek posebno lijepo pisao o bosanskim franjevcima. To sam učinio i našao gospodina Andrića, kome je to bilo vrlo ugodno. Odveo me je u svoju sobu i duže vremena smo se razgovarali. Tad mi je, iz vlastite inicijative, pričao da je rođen u vlaku, kad mu je majka pošla u Travnik. Dakle rođen je na putu za Travnik i u Travniku je kršten. Kako je on rođen 9. listopada 1892, to znači da je rođen prije stanice Lašva, jer tada nije bilo još željeznice Lašva-Travnik, koja je pruga puštena u promet 26. listopada 1893, tj. godinu dana iza Andrićeva rođenja«.

Tako fra Miroslav Đaja.

Prvo pitanje što nam se sada postavlja glasilo bi: Dobro, ali zašto je njegova majka išla u Travnik? Odgovor na to pitanje može se izvesti iz Matične knjige rođenih, gdje piše: da je njegov otac bio Antun Andrić, podvornik, njegova majka Katarina rođ. Pejić, a kao mjesto rođenja naznačen je, kao što smo već čuli, Travnik, ulica Zenjak br. 13. Kumovao je Tadija Antunović, podvornik, a krštenje obavio župnik travnički Juraj Pušek. U Matici je zabilježeno, da su roditelji nadležni u Sarajevu. Kopkajući dalje, otkrio sam da je Tadija Antunović, Andrićev krsni kum, imao brata koji se zvao Ivan; a kako tada još, kako smo čuli, nije bilo one uskotračne željezničke pruge od Lašve preko Travnika do Jajca, Ivan Antunović držao je fijakere i njima prevozio putnike iz Travnika na željezničku postaju Lašva, i obratno. A Tadija Antunović, podvornik, bio je nekada u travničkom sudu kolega Andrićevu ocu Antunu Andriću, koji je tu također bio podvornik prije preseljenja u Sarajevo. I nije kumovao samo Andrićevu sinu Ivi nego i njemu, svome kolegi Antunu Andriću na vjenčanju. I sad nije ništa prirodnije nego to, da je Andrićeva majka išla u

posjet svojim kumovima, valjda se malo prebacila u računu pa je predviđala da će roditi u Travniku, ali se Ivo, očito nestrpljiv da što prije ugleda ovaj svijet, malo požurio, i tako je ona, izlazeći u Lašvi iz vlaka, iznijela u naručju i jedan mali zamotuljak. Drugi dan su ga u travničkoj crkvi krstili i zapisali da mu je rodno mjesto Travnik — jer kako ćeš zapisati da je rođen u vlaku? — i to u ulici Zenjak, kućni broj 13. A to je upravo kuća braće Antunović, kuća u kojoj su oni i živjeli.

Time je za mene ovo pitanje riješeno.

Očito, Andrić nije želio da se to zna, a ostat će tajna, zašto je on to fra Miroslavu uopće ispričao; bit će da je to bilo u nekom trenutku kad ga je, kako bi to rekao jedan junak iz Šegedinove proze, »spopala istina«.

Kolega Mihanović je spomenuo i fra Alojzija Perčinlića kao Andrićeveva mogućeg oca. Ja taj zaključak, iz onoga što mi je poznato (a poznato mi je barem toliko koliko i kolegi Mihanoviću) ne bih izveo tako kategorično. Reći ću, da nekakve indicije u tom smislu zaista postoje: fra Alojzije Perčinlić, koji nije bio župnik u Travniku, kao što reče kolega Mihanović, nego u Ovčarevu, gdje je bio onda, a jest i danas, veliki franjevački samostan, ostao iz turskih zemana, jer Turci, kao što se zna, nisu dopuštali franjevcima da grade crkve i samostane u gradovima, ali jesu u okolini gradova. Bio je župnik u Ovčarevu i kad je ono 1915. Andrić interniran, i to baš u to isto selo Ovčarevo. Zašto baš u Ovčarevo, pitat ćemo se s razlogom, otkuda baš u Ovčarevo, pored tolikih sela i zaselaka u cijeloj Bosni i Hercegovini; i pogotovo, zašto je poslije godine dana iz Ovčareva prebačen u Zenicu, upravo onda kad je i fra Alojzije bio premješten iz Ovčareva za župnika u Zenicu. Postoji i predaja da je Andrićeveva majka prije udaje služila kod fra Alojzija u Ovčarevu kao domaćica. Ali nisam siguran da je sve to dostatno za takvu besprizivnu tvrdnju. Moram ovdje reći i to, da sam svojedobno zamolio jednoga poznatog franjevca, ujedno i književnika, fra Gašpara Bujasa, da pokuša u franjevačkoj provincijaturi u Visokom utvrditi ima li u tome istine, jer vjerujem da su oni tada imali personalnu dokumentaciju o svojim redovnicima. Ali kad sam ga otprilike godinu dana zatim sreo u Dubrovniku, i to baš u samostanu Male braće, negdje 1963. ili 1964., kratko vrijeme prije njegove smrti, fra Gašpar mi je rekao, da je nešto pokušao, ali nije puno uspio, zaključivši lakonski: »Pa, sad, znate, možda jest, a možda i nije«. Razmišljajući poslije o tome, povjerovao sam da on možda nije ništa ni istraživao. Možda mu je bilo zbog nekih

razloga nezgodno, možda zbog nekih obzira i nemoguće, pa da mene nekako zadovolji, a da pritom ne kaže laž, on se pitijski poslužio neobvezatnom diplomatskom konstatacijom: možda jest, a možda i nije.

Nemam dakle nikakvih čvrstih argumenata u ruci da to tvrdim, a siguran sam, da ih nema ni kolega Mihanović, jer je on od mene saznao i ovo što zna. Zato bih vas molio, da njegovu tvrdnju ne uzmete kao dokazanu i neprijepornu činjenicu.

U literaturi o Andriću kontroverzni su gotovo svi podaci o njegovu rođenju: spominjali su se i različiti gradovi (Dolac kod Travnika, Sarajevo, Višegrad, jednom je netko naveo čak i Goražde!), i različiti datumi (jedni su navodili deveti, drugi deseti listopada), čak i različite godine (za neke je on rođen 1892., za neke 1893.), a ipak, očito je, Andrić nikada nije pokazao želju da te podatke ispravi, da u tu zbrku unese red i činjeničnu istinu, iako je nepobitno da je neke od tih tekstova o sebi čitao još u rukopisu. Čovjek koji je pokazivao toliko zanimanja za prošlost i otkrivao istinu o drugima prekapajući mnoge arhive, nije zacijelo mogao a da ne istraži i vlastitu prošlost, ukoliko je tu bilo što za istraživanje. Pa je on to vjerojatno i učinio, ali nije mario da s tim podacima upozna i druge. Štoviše, kao da je želio da se s njima drugi i ne upoznaju. Zato je zacijelo i napisao u svojim *Znakovima pored puta* onu rečenicu koju sam u početku citirao.

Ali kao što su kontroverzni podaci o njegovu rođenju, isto tako kontroverzan je i podatak o njegovoj smrti. Ja sam 13. ožujka 1975., u doba kad još nisam vodio redoviti dnevnik ali sam imao bilježnicu u koju sam od vremena do vremena zapisivao poneke misli i poneke događaje, kako ih je vrijeme donosilo i nametalo, zapisao evo ovo:

»U petak, 7. ožujka 1975., uvečer, javivši vijest o smrti Veljka Vlahovića, spiker je dodao: 'A sada smo primili još jednu tužnu vijest, da je umro Ivo Andrić'. Poslije petnaestak minuta, pročitavši i druge vijesti, spiker izjavljuje: 'Ispričavamo se slušaocima, provjerili smo vijest preko Tanjuga, Ivo Andrić nije umro'. Odmah sam postavio sebi pitanje te iste večeri: A tko je poslao Radio Zagrebu i onu prvu vijest? Zna se da nije mogao bilo tko s ulice dignuti slušalicu i poslati Radio Zagrebu vijest: Ivo Andrić je umro. To je mogao samo Tanjug. Nije to mogla čak ni bolnica u Igalu, gdje se Andrić liječio i gdje je umro. Ona je mogla poslati o tome vijest samo Tanjugu, a Tanjug je jedini bio ovlašten da tu vijest

distribuirati redakcijama novina, radija i televizije. Izlazi, da je Tanjug tu vijest poslao, ali ju je odmah i opozvao. Pitao sam se: zašto? Bit će da se radilo o praktičnim razlozima ceremonijalno–protokolarnog karaktera. Zamislite samo, dva velika sprovoda u isti dan. Kako riješiti pitanje, tko će doći na prvu stranicu novina? Andrić ili Vlahović? Vjerojatno su jedni bili za jednoga, drugi za drugoga. Partijski dužnosnici su, pretpostavimo, bili za Vlahovića, ali što će na to reći svijet? Vidiš, reći će, jednoga nobelovca imaju, pa ga gurnuše na drugu stranicu, a tamo nekoga svog partijskog činovnika ističu na prvu. Pa onda: tko će ići kome na sprovod? Sve je to u tom momentu očito bilo toliko komplicirano i stvaralo toliko protokolarnih teškoća, da je netko taj čvor presjekao opozivom vijesti o Andrićevoj smrti i njenom odgodom za tjedan dana. Pa je tako i bilo. I tek danas«, piše evo u toj mojoj bilješci, »kad se to već malo zaboravilo, objaviše da je umro, danas, 13. ožujka 1975.«

Vidite, ima čovjek svoju sudbinu, pa je ima i Andrić. Svi su podatci o njemu kontroverzni, pa je i sve drugo s njim i oko njega kontroverzno, nečisto i mutno.

Najzad, u pitanju je i sama njegova pripadnost: je li Hrvat, je li Jugoslaven, je li Srbin — što je? Sve je to još uvijek otvoreno i sve još uvijek tema za raspravu; tema, koju ovaj naš današnji skup zacijelo ne će iscrpiti i konačno definirati do kraja; ali ako je samo temeljito načne i priloži prve pretpostavke za njezino daljnje raspravljanje, učinit će puno. Prvi je korak i u ovom slučaju najteži i najvažniji.

Prijeći ću sada na ono čime sam zapravo i namislio započeti svoje današnje izlaganje. Nastojat ću to što imam reći donekle reducirati i sažeti što više, da vas ne bih pretjerano zadržavao, ali da ipak ne okrnjim bitno ono što se mora reći u izlaganju kojemu je naslov: *Andrićeve hrvatske teme i Andrić kao hrvatska tema*.

Gospodin Sančević je već spomenuo, da je Andrić u studentskom društvu »Zvonimir« u Beču, 1914., odmah poslije Matoševe smrti i u povodu nje, održao predavanje, i to je predavanje tiskao u časopisu »Vihor« (broj 5) iste godine. To je dakle bio njegov nekrolog Matošu, hommage velikom hrvatskom piscu koji je očito i Andrića impresionirao. Nemam baš točan podatak da je Andrić bio iznimno blizak Matoševu književnom krugu u Zagrebu, iako o stanovitoj bliskosti govori činjenica da se našao među suradnicima *Hrvatske mlade liri-*

ke, glasovite i legendarne knjige koja većinom i obuhvaća Matoševe discipuluse, poklonike i sljedbenike. Svejedno, ostaje neosporna činjenica da je Matoša neobično cijenio, što se jasno vidi iz toga teksta. Ali, u tome se tekstu već naslućuje i ono što će se kasnije s Andrićem događati. Naslućuje se nešto kao razočaranje, i to razočaranje upravo u te matoševske ideale, pa i spremnost da utekne i od njih i od svega ovdje. Evo jedne karakteristične rečenice iz toga teksta:

»U njegovoj [tj. Matoševoj] ljubavi za tradiciju ima nešto očajničko, ima nešto više nego što smože bolećiva duša jednog romantika. Otrovan životom i pokisao iskustvom, ima još uvijek naivnu djetinjsku ljubav za Hrvatsku, majku koja svoju djecu doji zatrovanim mlijekom« (XIII, 201).

Ne zaboravite sintagmu: *majku koja svoju djecu doji zatrovanim mlijekom*. Čini mi se da je u toj rečenici ključ za razumijevanje Andrića, onog Andrića koji će poslije deset godina odustati od djelovanja u hrvatskoj sredini i potražiti neku drugu, po njegovoj procjeni bolju sredinu, koja bi mu otvorila i prostranija obzorja.

Druga jedna rečenica glasi ovako:

»U *njegovoj* Hrvatskoj je saneno [pazite: u *njegovoj* Hrvatskoj! Kurziv je Andrićev! On već time sugerira, da to više nije i njegova, Andrićeva Hrvatska!], neveselo, do suza apatično. 'Nitko se ne brine za nas, pa ni mi sami.' [To je Matoševa rečenica, koju Andrić citira.] Njegova Hrvatska je lijepa, pogažena zemlja, jednim historijskim apsurdom bačena u ropstvo, varana, izrabljivana, napola dekroatizovana. Mučno se živi u hrvatskoj noći. [To je opet Matoševa rečenica.] 'Još malo, i kultura i politika postaće u nas nepomirljivi pojmovi'« (XIII, 202).

Čujte vi te rečenice, napisane 1914., i to od jednoga mladog studenta koji je u Zagrebu bio blizak, kako smo čuli, krugu hrvatske nacionalističke omladine i koji je čak izdaleka očijukao i s frankovačkom strujom u pravaškom okružju. Čujte vi te rečenice, koje najednput kao da najavljuju mogućnost konačnog odlaska. Ipak, te iste godine 1914., Andrić sebe još uvijek ne isključuje iz Hrvatske niti se odriče svoje pripadnosti hrvatskom narodu. U jednoj recenziji jedne beznačajne knjige od jednoga isto tako beznačajnoga pisca, Andre Kovačevića i njegova *Posljednjeg Nenadića*, u istom časopisu »Vi-hor«, samo dva ili tri broja kasnije, napisao je Andrić ovu rečenicu:

»Teško je razumljivo, da se danas pišu ovakve knjige, a nerazumljivo je da se izdaju. Ako ikom, a ono su *nama, Hrvatima* [ist. D. J.] nepotrebna ova nagvaždanja, jer se nema šta tražiti...« (XIII, 236)

— i tako dalje, i tako dalje. *Nama Hrvatima*. On je dakle još uvijek Hrvat. I sad je došlo ono što je došlo, najprije beogradsko Ministarstvo vjera, pa Ministarstvo vanjskih poslova, pa diplomatska karijera i sve što je uz to išlo. Moramo sada imati u vidu: Andrić je u sebi osjećao i poziv i sposobnost za pisca, to je evidentno; ali je on imao i želju da iskoristi još jedan svoj talent: diplomatski talent. Još kad je došao u Zagreb u studentsku sredinu, njemu su mnogi predviđali diplomatsku budućnost. Prepoznali su u njemu uzdržljivog, promišljenog čovjeka koji malo govori, rado sluša druge i puno razmišlja, a kad nešto kaže, onda je to misao zrela, definitivna, to su onda gotove definicije a ne bilo kakva natucanja. I on je, možda i nešto pod sugestijom tih kolega, zagrizao tu udicu i počeo u sebi razvijati silnu diplomatsku ambiciju. Ali je odmah shvatio i to, da kao Hrvat u Kraljevstvu SHS nikakvu veliku karijeru postići ne će i da će se teško dići iznad nekog činovnika osrednjeg ranga u Ministarstvu vanjskih poslova. To je bio novi poticaj, koji je još više radikalizirao ono njegovo »matoševsko« razočaranje iz mladosti. I tako je počelo, na djelu, njegovo sve veće i uočljivije udaljavanje od Zagreba, od Hrvata i od Hrvatske.

Ali još uvijek piše na hrvatskom jeziku. U beogradskoj »Srpskoj književnoj zadruzi« izlazi 1924. njegova knjiga pripovijedaka, koja je sva ijekavska i sva pisana čistim, biranim hrvatskim jezikom. U kolekciji »Savremenik« »Srpske književne zadruge«, to su one knjige s crvenim platnenim koricama, izlazi 1931. druga njegova knjiga pripovijedaka, u kojoj je već jedna polovica tekstova pisana ekavski, dok je druga polovica još uvijek ijekavska. Treća njegova knjiga pripovijedaka izlazi 1936., opet u »Srpskoj književnoj zadruzi«, ali ta je već sva ekavska. Taj proces dekretoiziranja išao je dakle u njega prilično sporo, ali dosta sigurno. U tom trenutku, kad izlazi ta knjiga, Andrić je već načelnik Političkog odjeljenja Ministarstva vanjskih poslova, on je tada već i dopisni član Srpske kraljevske akademije nauke, on je dakle tada već ne samo visoki diplomatski činovnik nego i Beograđanin, kojega kao uglednoga građanina Beograda svi i tretiraju.

Ono što je ovdje važno uočiti jest, da njegovo odustajanje od hrvatske jezične norme i priklanjanje srpskoj počinje u drugoj polovici

dvadesetih godina, upravo u vrijeme kada se oni hrvatski pisci koji su do tada pisali ekavski počinju vraćati ijekavštini. To su na primjer Barac, Krleža, Cesarac, Cesarić i mnogi drugi, da ih sad ne spominjem poimence. Poslije atentata vratili su se ijekavštini i oni posljednji »hrvatski Jugoslaveni-unitariti«, koji su dotad pristajali uz tezu da su Jugoslaveni jedan narod, da taj narod mora imati jedinstveni književni jezik i jedinstveno pismo, što bi se imalo postići tako da se Hrvati odreknu ijekavštine i svoje jezične norme uopće, dok će Srbi odustati od ćirilice i uvesti u dnevni život latinicu. I tako, dok su se svi hrvatski pisci najzad vratili hrvatskom književnom jeziku, Andrić se jedini sve više udaljavao od njega. Kretao se on dakle istodobno tim istim putem, ali u obratnom smjeru. Po mom dubokom uvjerenju, jedini njegov razlog za to bila je karijera. On je svojoj karijeri bio spreman podčiniti sve, i to tim više što je ona bivala uspješnija, pogotovo kad je kao alternativu imao onakvu Hrvatsku, o kakvoj je govorio u onom predavanju-nekrologu o Matošu. Andrić dakle nije bio spreman za domovinu podnijeti i neku žrtvu. Vlastiti probitak i osobnu sreću bez dvoumljenja je nadredio interesima domovine. Ako je i bio sebičan, bio je to možda zbog malodušnosti kojom ga je ispunila hrvatska politička stvarnost na prijelomu stoljeća, a još više ona dvadesetih godina, i što god mi o tome mislili, gledamo li ljudski, ne možemo reći da nije imao ama baš nikakvih razloga za tu malodušnost. Razlozi su postojali i on im je podlegao. Netko drugi na njegovu mjestu možda ne bi, mnogima je to štovije bio i poticaj da se jačanjem svoje svijesti suprotstave zlu koje nas je bilo snašlo, ali Andrić nije bio od takvih. Možemo zbog toga žaliti, možemo mu i prigovoriti, ali ga ja ne bih zbog toga tako besprizivno osudio.

Budimo pravedni: događa se to narodima koji nemaju svoju državu, da ga — što smišljeno i namjerno, a što nehotičnim utjecajem nesretnih okolnosti — napuštaju njegovi najdarovitiji sinovi, tražeći povoljnije uvjete za razvijanje svoje darovitosti. Prije Andrića nije li i Meštrović krenuo tim putem? I da su neke »objektivne« okolnosti bile drukčije, vjerojatno bi se i Andrić vratio Hrvatskoj, kao što joj se, u posljednjem razdoblju svog života, vratio i Meštrović. Ne zaboravimo, Andrić je bio posljednji jugoslavenski kraljevski izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar u Trećem Reichu, koji je na toj dužnosti pripremio pristup Jugoslavije Trojnom paktu i sudjelovao njegovu potpisivanju 25. ožujka 1941. u bečkom dvorcu Belvedere. Kad je nakon travanjskog rata Jugoslavija kapitulirala, Andrić je imao tri mogućnosti: mogao se pridružiti kraljevskoj vladi u emigraciji, mogao se vratiti u Beograd i živjeti pod njemačkom okupacijom,

a mogao se vratiti i u Zagreb. Kad je 1939. preuzimao svoju posljednju i najznačajniju diplomatsku dužnost u Berlinu, njemački tisak ionako nije propustio navesti u njegovoj biografiji, da je Hrvat. Taj bi njegov zahtjev bio prema tome posve legitiman i sa stajališta njemačkih vlasti. Andrić je bio dostatno lukav diplomat pa je pribjegao solomunskom rješenju: nije izabrao emigraciju, nego se vratio u Beograd; izbjegao je potpisati famozni Antikomunistički apel, koji su ujesen 1941. u Beogradu, na poticaj Nedićeve vlade, potpisali mnogi uglednici iz političkog i kulturnog života, među njima i Aleksandar Belić i Viktor Novak, a istodobno je ispitivao i druge mogućnosti. Ljudi koji su nešto znali o njegovim namjerama da se vrati u Zagreb i ponudi svoje diplomatske sposobnosti vladi NDH, nažalost, umrli su prije 1990. godine, dakle prije nego što su mogli o tome i pismeno posvjedočiti. Ali ono što sam o tome čuo ne isključuje vjerojatnost te namjere. Do toga nije došlo u onom trenutku samo zato, jer su u Zagrebu predugo oklijevali s odlukom, a ratna zbivanja su iskusnog diplomata ubrzo uvjerila, da mu je najpametnije odustati od te namjere i dočekati kraj rata — u Beogradu. Znao je, da će ga jugoslavenški komunisti, dočeka li ih u Zagrebu, optužiti da je kao Hrvat pridonio veliki udio pristupu Jugoslavije Trojnom paktu, što bi ga sigurno stajalo glave, a da će, s druge strane, ostane li u Beogradu, biti zaštićen svojim jugoslavenstvom. Kao što je i bilo: nije mu samo ostala »živa glava«, kako se tada govorilo, nego je još bio i nagrađen: postao je prvi predsjednik Saveza književnika Jugoslavije!

Je li Andrić u sebi zauvijek prekrizio sve račune s Hrvatskom? Je li imao miran san kad je pomislio na nju, je li u sebi bio zadovoljan svime što je učinio i kako je postupao? Teško je reći da nije, još teže da jest. Njegov Eckermann Ljubo Jandrić zapisao je jedan razgovor s Andrićem 13. listopada 1971., u kome mu se pisac žalio na optužbe koje su godinu dana ranije bile izgovorene na Godišnjoj skupštini Matice hrvatske 22. studenoga 1970., da je izdao svoj narod i svoju domovinu. Andrić je tu optužbu nazvao okrutnom, objašnjavao je svoje jugoslavenstvo kao idealnu projekciju mladosti, koju je prigrlio još u sarajevskim gimnazijskim danima i služio joj cijelog života, dokazivao da oni, mladi sarajevski idealisti jugoslavenstva, nisu bili »unitaristi, kako bi to nekom moglo da izgleda«, nego u prvom redu »panslavisti i internacionalisti«, a nije propustio ni da istakne, kako je i Komunističku partiju prihvatio zbog njezina jugoslavenstva. Cijelo njegovo izlaganje ne bi bilo ničim posebno zanimljivo, da se u nj nije udjenula jedna gorka ispovjedna rečenica: »Voleo bih više nego

ne znam šta na svetu da to živ nisam dočekao»³. Upozoravam vas na tu rečenicu. Za me je ona ključ koji može makar malo odškrinuti vrata u Andrićev unutarnji svijet, a u kontekstu svega što sam već rekao i što ću još reći ona, kako mi se čini, sugerira i odgovor na pitanje koje sam maločas postavio.

Ali prijedimo na ono što je u svakom slučaju važnije i odlučnije za razmatranje ove naše teme od svih proizvoljnih nagađanja. Pokušat ću zaključke o njegovoj književnoj pripadnosti izvesti iz njegovih djela, iz misli koje se u njima čitaju i duha koji iz njih zrači. To je, uvjeren sam, jedini ispravan put. Jer čovjek može glumiti što hoće, može se kamuflirati kako god mu je potrebno, obući odoru koju god zatreba, ali kad piše, kad napiše tisuće stranica književne proze, od kojih su mnoge prvoga reda, ne može zatajiti ono što je u njemu, koliko god se možda i upinjao da to zataji, ne može ni sakriti ni zamutiti izvor, iz kojega izviru te riječi, te rečenice, ta djela. Jest, u ponekim trenucima može se i to, ali tada ne nastaju autentična djela. Ona nastaju samo iz onoga živog vrutka u kome je čista i neponovljiva pišćeva izvornost.

U svijetu je napoznatiji njegov roman *Na Drini ćuprija*, pa podimo od njega. Kolega Mihanović je o njemu već nešto govorio, samo su moja gledanja o tome, moram nažalost reći, nešto drukčija. Moramo naime razlikovati diskurse pisanja. Moramo razlikovati kad Andrić piše ono što misli čaršija, kad on interpretira u slobodnom neupravnom govoru ono što misli puk, od onoga teksta kad piše što misli on, dakle onih dijelova u kojima on izražava svoje poglede i uvjerenja. To su dvije stvari. Neopreznim čitanjem mi to možemo pobrkati, pa onda i proizvoljno tumačiti, »dokazujući« neku tvrdnju citatom koji tu tvrdnju ne dokazuje nego možda čak i pobija, iako se to na prvi pogled ne vidi. A pogotovo to ne vide oni koji citirano djelo ne poznaju u cjelini. Tako nastaje ono što se zove kriva interpretacija teksta.

»Ovi stranci ne miruju i ne daju nikome da ostane miran; [...] izgleda da su rešeni [...] da izmene i pomere sve oko sebe; i spoljni izgled kasabe i navike i naravi živih ljudi od kolenke pa do groba. A sve to rade mirno i bez mnogo reči, bez sile i izazivanja, tako da čovek nema čemu da se odupre« (I, 166).

3 Ljubo Jandrić: *Sa Ivom Andrićem. 1968–1975*. »Srpska književna zadruga«, kolo LXX, knjiga 470. Beograd, 1977.; str. 73.

Što impliciraju ove riječi: Čaršija gleda sve što se u njoj događa, ljudi motre na sve što nova vlast radi, a to je okupacijska austrougarska vlast, ne sviđa se to čaršiji, jer to su promjene koje njoj ne gode, ona je navikla na mrtvilo i drijemež, na letargiju, neka stoji kako stoji, pa bi se ona možda i pobunila na neki način protiv tih promjena, ali oni *sve to rade mirno i bez mnogo reči, bez sile i izazivanja, tako da čovek nema čemu da se odupre*. Tu, u te dvije rečenice, iznoseći razmišljanja kasablija, implicite progovara i Andrić, a ne treba puno domišljanja da se uoči, kako on odobrava to što poslije okupacije 1878. provodi u Bosni nova okupacijska austrougarska vlast. To su dva diskursa, dva oprečna stajališta koja se prožimlju, ali ako ih ne znamo razlikovati, naša će interpretacija biti posve netočna.

Moramo upozoriti i na ovo: kad Andrić umjesto Nijemci ili možda Austrijanci kaže Švabe, onda to nije ili barem ne mora bezuvjetno biti pogrda, a još manje znak Andrićeve inklinacije srpstvu, kako to misli kolega Mihanović. U našim slavonskim selima bila je to sasvim obična riječ, sjećam se dobro da su i mnogi Nijemci, pripadnici njemačke manjine, sami sebe nazivali Švabama. A tako ih je, bez imalo pogrde, nazivao i naš seljački puk. »Sve je to Švaba izmislio«, govorili su naši seljaci, impresionirani nekim novim tehničkim izumom, jer nisu mogli ni zamisliti da bi nešto praktično i korisno mogao iznaći netko drugi a ne Nijemac. Sasvim je jasno, oni tada nisu rabili tu riječ *Švabo* zato da se Nijemcima rugaju. A u Bosni je to bio jedini termin za austrougarsku vlast, premda je u njoj bilo razmjerno manje Austrijanaca, a puno više i Hrvata, i Čeha, i Poljaka, a i drugih. Za bosanskohercegovačku raju sve su to bili Švabe, i to ne samo za onu muslimansku, ili samo za onu srpsku, nego i za onu katoličku, hrvatsku. Pa kad i Andrić upotrebljava tu riječ, ne upotrebljava je očito u pejorativnom nego u njezinu kolokvijalnom smislu, bez ikakvih negativnih naboja, bilo emotivnih bilo političkih ili čak možda nacionalnih.

I vanjski izgled kasabe mijenjao se vidno i brzo, kaže Andrić:

»...stranci obaraju drveta, sade nova na drugim mestima, ispravljaju puteve, prosecaju nove, kopaju kanale, zidaju javne zgrade«. Promjene su nagle i velike, ali sve one teže prema boljemu. »Proširen je i uravnat pijac. Podignut je novi konak, velika zgrada u koju treba da se smeste sud i kotarska uprava.« I dalje: »Stare kasablje ne mogu da se snađu i načude. I upravo kad misle da je toj nerazumljivoj revnosti došao kraj, stranci otpočinu neki novi,

još nerazumljiviji posao. A kasablije zastaju i posmatraju te rado-ve, ali ne kao što deca vole da gledaju radnje odraslih, nego napro-tiv, kao što odrasli zastanu za trenutak pred dečjim zabavama. Jer tu stalnu potrebu stranaca da grade i razgrađuju, da kopaju i zidaju, podižu i preinačuju, tu većitu njihovu težnju da predvide dejstvo prirodnih sila, da im izbegnu ili doskoče, to ovde niko ne razume i ne ceni« (I, 166–167).

Treba li dokazivati, da je Andrić na strani civilizacijskih promjena koje uvodi nova vlast?

»Pored stalnog osvetljenja nove vlasti su zavele na kapiji i čisto-ću, upravo naročit način čistoće, koji je odgovarao njihovim shva-tanjima. Kore od voća, seme od lubenica i ljuske od lešnjaka i oraha nisu sada ostajali danima po kamenim pločama, dok ih kiša ne spere ili vetar ne odnese. Sve je to svakog jutra meo i čistio naročit opštinski čistač. I to, na kraju, nije nikoga mnogo smetalo, jer ljudi se pomire sa čistoćom i kad nije ponikla iz njihovih navika i potreba; naravno pod uslovom, da ne moraju oni lično da je održavaju« (I, 170).

Moramo li objašnjavati, na čijoj strani je Andrić?

Nalazimo se evo na tragu nekih otkrića i zaključaka koji su do sada (nimalo slučajno, ako se ne varam!) izmicali svim tumačima Andri-ćevim; zato ćemo nastaviti s još nekoliko primjera, koji vode istom zaključku (koji već možemo i naslutiti).

»Život u kasabi pored mosta bivao je sve življi, izgledao sve srećniji i bogatiji...« (I, 210) »Narod je nalazio rada, zarade i sigurnosti« (I, 211) »Nova vlast je [...] ostavljala kod sveta određen utisak čvrstoće i trajnosti. [...] Ona je bila bezlična, posredna i već zato lakše podnošljiva od bivše turske vlasti.« A isto tako i njezini nosioci: »Svojim znanjem koje je ovde izgledalo veliko, svojom mirnoćom i svojim evropskim navikama, oni su narodu [...] ulivali poverenje i respekt a da nisu izazivali zavisti ni stvarne kritike« (I, 211).

I sad, umjesto svakog mog objašnjavanja, sjetite se Petra Kočića, njegovih primitivnih štrbaca i jazavaca, sjetite se kako je on doživ-ljavao austrougarsku vlast u Bosni, kako ju je on tumačio i opisivao, pa to usporedite s ovim što o njoj piše Andrić, i vidjet ćete, da su to dva nepomirljivo suprotna stajališta, da su to dvije optike, dva gle-danja i dvije suprotne orijentacije: jedna je srpska, ona Kočićeva, a

druga, ona Andrićeva, jest europska. Na jednome mjestu Andrić kaže i to: da je dvadeset godina pod austrougarskom okupacijom bio »srazmerno najduži period mira i materijalnog napretka što ga je kasaba zapamtila« (I, 244). Tako je Andrić zaokružio svoje gledanje na Bosnu prije i poslije okupacije, gledanje za koje možemo reći da ne samo što nije srpsko nego je izrazito europsko, zapadnjačko, latinsko, a time bome i hrvatsko.

Uzmimo zatim roman *Gospođica*. U cjelini gledano, to je možda, po temi najsrpskiji Andrićev roman. Iznosi pred nas jedan poseban slučaj, i poseban lik. Jedna Srpkinja, u Sarajevu, Srpkinja-tvrđica, pravi Kir Janja u ženskom izdanju, a preko tog lika Andrić prelama mnoge svoje poglede ne samo o Srbima u Bosni pod Austrijom nego i o Srbima uopće. Ne mogu sada citirati sve što bi valjalo u ovoj prilici, ionako već predugo govorim, ali u svakom slučaju, ti pogledi, mogu vam reći, nisu baš jako pohvalni. U ovom trenutku posebno zaokuplja našu pozornost jedan prizor iz poslijeratnog Beograda. Ta škrtica Rajka preselila je poslije »ujedinjenja« i stvaranja Kraljevine SHS iz Sarajeva u Beograd i nastanila se privremeno kod neke obitelji (Andrić navodi točno čak i ulicu). U tu kuću, k toj obitelji, svraćaju svaki dan, ili barem vrlo često, mladi ljudi, studenti, mladi literati, i oni tu provode večeri u političkim i literarnim razgovorima, a ponekad netko od njih i nešto svoje pročita. Jedne večeri dolaze dva mlada bosanska pjesnika, jedan od njih se zove ne znam kako, a drugi se zove Budimirović. Ne znam je li nekome od vas to prezime Budimirović poznato, kaže li vam ono nešto samo po sebi. Anto Budimirović bio je tridesetih godina istaknuti travnički HSS-ovski političar, 1938. bio je izabran na Mačekovoj listi i za narodnog zastupnika u Travniku, pa kad Ivo Andrić 1944. godine, pišući svoj roman, uvodi u nj osobu koja se zove baš tako znakovitim prezimenom, znakovitim posebice za Travnik, a i za cijelu Bosnu, jer je Budimirović bio poznat i daleko izvan Travnika, onda to nije i ne može biti slučajno. Štoviše, u danima kad Andrić piše svoj roman, Budimirović je u NDH član Hrvatskog državnog sabora. Nema dakle nikakve sumnje, da je taj Budimirović u Andrićevu romanu Hrvat. Ali to još nije sve! Mladog pjesnika Budimirovića opisuju Andrić ovako:

»Sa staklima na umornim očima, sa povijenim nosom i tankim izbrijanim usnama, njegov oštri profil je imao nešto od inkvizitorske strogosti, koju njegov bolni osmejak [pazite: *bolni* osmejak!] nije ublažavao nego činio još tvrdom. Devojke su promatrale nje-

gove mršave i pravilne ruke, a on je ne gledajući nikoga čitao jednu od svojih pesama u prozi« (III, 144).

Tko god je vidio neku Andrićevu fotografiju iz mladih dana, prepoznat će u ovom opisu piščev literarni autoportret. Ali ni to još nije sve. Taj Budimirović pjesnik čita tu večer jednu svoju pjesničku prozu, kojoj ne kaže naslov, a koju jedan mlađi dio publike prima s oduševljenjem, ali drugi dio, onaj stariji, sluša je s vrlo velikom rezervom. To je zaista buntovnička, prevratnička socijalna pjesma, koja miriši na ideje boljševičke revolucije. Nije nimalo čudno što gospođica Rajka, patološka tvrdica, odbija taj tekst čak i kao umjetnost. Za našu interpretaciju te scene nije bitno ni to što Rajka u ovoj pjesmi vidi samo »bogohulne laži u vidu molitve« i »drskosti koja se čita svečano«; ali je neobično važno da je ona svoju antipatiju prema mladom autoru osjetila čim se on pojavio.

»U početku nije razabirala ni reči ni smisao koji ih vezuje. Izgledalo joj je da ima nečeg žalosnog i nepristojnog u tome da čovek sedne tako nasred sobe i stane glasno i svečano da čita nešto što je smislio u samoći, razgovarajući sam sa sobom. To joj se činilo nerazumljivo i pomalo stidno« (III, 144).

Ali kad znamo da je ta »Budimirovićeva« pjesma u prozi zapravo Andrićeva pjesnička proza, objelodanjena 1919. u zagrebačkom »Književnom Jugu« pod aluzivnim naslovom *Crveni listovi* (v. XI, 185–186), stvar postaje vrlo zanimljiva. I više od toga: znakovita! Jer nije bez značenja, prvo, što Andrić uvodi u svoj roman mladoga bosanskog pjesnika u tu sredinu, drugo, što je taj pjesnik neosporno Hrvat, o čemu uvjerava već i njegovo prezime, treće, što mu daje tako znakovito prezime Budimirović, i najzad, četvrto, što s njim identificira sama sebe. Ako je time želio reći da je on tada, 1919., kada se taj roman događa, bio još Hrvat, nije jasno, zašto je on to isticao, zašto je imao potrebu da to ističe i 1944., kad je taj roman pisao, i bi li tu potrebu uopće mogao imati, da se i tada nije osjećao Hrvatom? Očito, hrvatstvo u njemu još ni tada nije bilo umrlo. Ono je u njemu još uvijek radilo. Teško je pretpostaviti da on nije bio svijestan svih konotacija što ih u sebi sadrži prezime kojim se nazvao, ali i kad bi tako bilo, upravo to bi još uvjerljivije dokazivalo, da je hrvatstvo u njemu makar i nesvjesno, makar i potajno, živjelo i djelovalo. U svakom slučaju, ne bih rekao da je — za tumačenje Andrićeve pozicije u ovom kontekstu — baš sasvim beznačajno to što ovaj animozitet

jedne ljute Srpkinje izaziva jedan Hrvat, jedan Budimirović, zapravo Andrić sam.

U prilog ove teze navedimo i primjer iz nedovršena romana *Omerpaša Latas*. Postoji scena u tom romanu, kad Vjekoslav Karas dolazi portretirati seraskera. Ulazi slikar u odaju u kojoj ga već čeka Omerpaša. Trenutak zbunjenosti, a onda Andrić nastavlja:

»Slikar se snađe, učini još korak napred i pokloni se kao čovek koji se predstavlja, ali je paša bio brži.

— Vi ste gospodin Karas? — upita ga nemački dosta strogo.

— Ja sam, Vaša preuzvišenosti, slikar—umjetnik Vjekoslav Karas — odgovori slikar hrvatski« (XVI, 131).

Ova je proza pisana, s većim i manjim prekidima, šezdesetih i sedamdesetih godina, a citirane stranice su posljednje koje je Andrić dovršio. Sa svog stajališta Andrić je mogao mirne duše napisati da je Karas odgovorio Omerpaši srpskohrvatski. Mogao je napisati i da mu je odgovorio našim jezikom. Mogao je reći i da mu je odgovorio na svome jeziku. Sve bi to stajalo nekako prirodno i ne bi izazivalo prigovore. Ali, Andrić je napisao upravo ono što se od njega najmanje očekivalo, što se od jednoga deklariranog Jugoslavena zapravo i ne bi nikako moglo očekivati: napisao je, da Karas odgovara Omerpaši *hrvatski*. Ne samo da to nije bez značenja, to je naprotiv od prevelikog značenja. Pogotovo kad ne zaboravimo, da je to vrijeme *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika!*

Mogao bih sada navoditi i primjere iz onih njegovih prvih pripovijedaka, primjerice onih o fra Marku Krneti, zatim i cijelu *Travničku kroniku*, posebice prizore o fra Luki Dafiniću, »likaru« koji uvijek nekoga liječi, pa i Turke, zbog čega uvijek ima nekih okupanja s vlastima, i on i njegov samostan, simpatičnog, dobroćudnog redovnika, kojemu dosađuju miševi u njegovoj ćeliji i on ih lovi u mišolovku, ali čim jednoga ulovi, odmah ga i pušta u dvorište, pa mu se fratri rugaju da uvijek jednoga te istog miša lovi i pušta. Pa bi valjalo reći nešto i o *Prokletoj avliji*, o njezinu protagonistu fra Petru, a ne bismo smjeli zaboraviti ni *Priču o vezirovom slonu*, koja je također gledana i pisana iz zapadnjačkog, europskog, latinskog, hrvatskog motrišta, što sam kušao pokazati u svom eseju *Andrićeva parabola o nasilju i strahu*⁴. Ali sve su to poznatije stvari i ja ovdje samo upozoravam,

4 V. moju knjigu *Riječ po riječ*, Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, 1989.

da bi se i valjane raščlambe tih Andrićevih tekstova lako pridružile tezi koju smo ovdje pokušali uspostaviti.

Moglo bi se također govoriti i o Andrićevu stilu. To je stil realističan, ali ne na način srpskog realizma, čak ne sasvim niti na način našega hrvatskog realizma, nego ponajviše na način talijanskog verzima. To je ta vrst realizma, i to je svakako zapadnoeuropska komponenta koja u srpskoj književnosti niti je tada imala odjeka niti danas ima uporišta. Andrić dakle ne izrasta iz srpske književne tradicije nego iz europske, ali i hrvatske, jer se dobrim dijelom oslanja na Matoša. Andrićeva rečenica često se »prisjeća« Matoševu u nekim bitnim kvalitetama. Najzad, da se Andrić osjeća kao strano tijelo u srpskoj književnosti može donekle potvrditi i činjenica da u srpskoj književnosti niti nema nastavljača. Njegov je stil tuđ srpskom duhu. Aralica se mogao osloniti na Andrića, jer Andrićev stil hrvatskom duhu nije stran.

I Andrićev jezik uzima se kao potvrda njegove pripadnosti isključivo srpskoj književnosti. Ali ne bismo li onda mogli i jedan dio Matoša otpisati u korist srpske književnosti? Nije li i on rabio mnoštvo riječi, za koje bi svatko rekao bez okolišanja, da nisu hrvatske nego srpske, nije li i on upotrebljavao oblike, koji su već odavno izlučeni iz hrvatske jezične norme? Nije li neke od tih oblika marljivo upotrebljavao i Krleža gotovo do predkraj svoga života? I je li to dostatan razlog da posumnjamo i u njihovu pripadnost hrvatskoj književnosti?

Rekao bih još nešto i o Andrićevim »antiturskim« pogledima. Gospodin Sančević nas je upozorio kako Andriću i danas u Sarajevu prigovaraju da je mrzitelj islama, muslimana (pa dakle i Muslimana). Ne vidim da ima razloga za to. Jedno je što Andrić govori o Turcima, drugo ono što govori o Muslimanima. U njegovoj prozi silnici i krvnici su Turci, i to oni osvajači i vlastodršci, a ne naši Muslimani. Muslimani su kod njega sirotinja, uboga, priprosta raja, koja trpi zulume kao i druga, kršćanska i hrišćanska raja. I opet je *Priča o vezirovom slonu* najbolji primjer za to. Obijesni vezir Đelalija, koji terorizira cijeli grad i sve u njemu, ne samo raju nego i domaće begove i age, došao je iz Stambola. On će uostalom i završiti tako kako silnici obično završavaju. A na drugoj strani su svi ostali Travničani bez obzira na stalež, plemići i sirotinja, jednako muslimanska kao i katolička: trpe isti teror i jednako se odnose prema njemu.

Da je Andrić o *Turcima* imao mišljenje kakvo je imao, to je činjenica, ali to je potpuno u skladu s našim povijesnim gledanjima na

njih. Cijelo naše XIX. stoljeće, kao što se zna, prošlo je u znaku te dihotomije krst i nekrst, ono nabijanje na kolac u romanu *Na Drini ćuprija*, prizor koji je toliko fascinirao uljudenu Europu a mene uvijek odbijao surovo pedantnim (ili pedantno surovim) naturalizmom, nije nego prizor proizašao iz tradicionalne kršćanske optike na Turke i turske zločine na ovim našim prostorima. Uostalom, sjetimo se Mažuranića i ne moramo više ni govoriti o tome. Ostaje dakle činjenica: nije Andrić identificirao Turke-osvajače i naše muslimane, odnosno Muslimane, nego obratno, on ih je oštro razlikovao, i to bi trebalo danas reći i u Sarajevu.

Završavam pitanjem: čiji je onda Andrić? Ako to pitanje smjera na podjelu, onda valja reći da je riječ o nečemu što se dijeliti ne da. Pisac je uvijek cjelina. I u svakom svom djelu pisac piše cjelinu svoga djela. Pa je i svako Andrićevo djelo pars pro toto: cjelinu njegova opusa tumači svako njegovo djelo napose, a svako njegovo zasebno djelo možemo tumačiti u svijetlu cjeline njegova opusa.

Pričao mi je Petar Šegedin: dok je bio savjetnik za kulturna pitanja u pariškoj ambasadi, boravio je u Parizu nekoliko dana i Andrić. Na odlasku, kad su ga ispratili na Garde du Lyon (zamislite, tada se još putovalo željeznicom!), Andrić je već bio na prozoru vagona i vlak samo što nije krenuo, kad ga je Šegedinova činovnica, naveo mi je i njeno ime, iznebuha zapitala: »Jelte, družo Andriću — tako se tada tituliralo — jeste li vi Srbin ili Hrvat?« Što je Andrić tada pomislio Bog zna, zacijelo je poželio da vlak naglo krene kako ne bi dospio odgovoriti na pitanje, ali vlak je uporno stajao i odgovor se nije mogao izbjeći. Tada je rekao — Šegedin doslovce citira njegove riječi: »Zovite me kako hoćete, samo me nemojte razbiti«. Nije htio reći da je Hrvat, ali nije bome htio reći ni da je Srbin, pa se (i on!) diplomatski izvukao iz neprilike. A sintagmom *nemojte me razbiti* rekao je zapravo ono isto što sam i ja maločas ustvrdio: da je svaki pisac nedjeljiva cjelina, pa je to i pisac Ivo Andrić. I ne može se nikako reći da je on do, recimo, 1924. ili ne znam koje godine Hrvat i hrvatski pisac, a poslije nje srpski pisac. Jer on je uvijek *isti* pisac. Zato je moja misao i moje uvjerenje, a ja ću to uvijek braniti, da Andrić pripada istodobno i hrvatskoj i srpskoj književnosti. On je Hrvat koji je stjecajem (nesretnih, mogli bismo reći) okolnosti djelovao većim dijelom u srpskoj književnosti, kao što je Vladan Desnica, obratno, Srbin koji je djelovao u hrvatskoj književnosti. I kao što su Srbi već učinili pa su u jednu svoju kolekciju srpskih romana uvrstili i jedan roman Desni-

čin, istim tim pravom mi ćemo u našu ediciju »Stoljeća hrvatske književnosti« uvrstiti Ivu Andrića. Ponovit ću: ne kažem da je Andrić *hrvatski pisac*, kao što je nekom prilikom napisala »Vjesnikova« novinarica da sam ja rekao na Književnom petku, nego kažem da je on *i hrvatski pisac*, i taj *i* se ne smije prečuti ni izostaviti. Taj sastavni veznik ovdje zaista spaja dvije zasebnosti. Andrić je stvarno i hrvatski i srpski pisac, to je činjenica koju se, po mome sudu, ne može dovesti u sumnju. Imamo puno pravo to reći i tome nitko ništa ne može prigovoriti.

A što se njegova karaktera tiče... Jest, gospodo, činjenica je, žalosna činjenica, da ovaj veliki pisac nije bio i veliki karakter. Činio je u životu velike, pa i nečasne kompromise, bio je spreman čak zatajiti domovinu, pa ju je nejednom i zatajio; netko bi bio još oštrij pa bi rekao i da ju je izdao. Ponovit ću ono što sam već rekao: Događa se to narodima bez države, da ga što dragovoljno a što stjecajem okolnosti, napuštaju njegovi najbolji sinovi. Ali, gospodo, i Petar je zatajio Krista, pa mu je Krist oprostio. Uostalom, tko je od nas bez grijeha, neka se prvi nabaci kamenom!

Hvala.

Dubravko Jelčić